

Г.І.Костаков (Харків)

СЛУЖІННЯ ВІТЧИЗНІ ТА ОBOB'ЯЗКУ. НАРИСИ ПРО ЖИТТЯ Й ДІЯЛЬНІСТЬ РЕКТОРІВ ХАРКІВСЬКИХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ (1805-2004 рр.)

Книга з такою назвою (Служение Отечеству и долгу: Очерки о жизни и деятельности ректоров харьковских вузов (1805-2004 гг.). / Под общей редакцией В.И.Астаховой, Е.В.Астаховой. - Х., 2004. - 748 с.) вийшла у видавництві Харківського гуманітарного університету "Народна українська академія". Робота над нею тривала протягом декількох років і була дуже цікавою й захоплюючою, складною й відповідальною, адже автори усвідомлювали, що пишуть про людей-подвижників, які є гордістю й славою міста - про ректорів вищих навчальних закладів, чиє життя та діяльність були й залишаться яскравим прикладом самовідданого служіння Вітчизні. Робота є однією з найважливіших складових проекту "Історія харківської освіти в особах", що виконується в ХГУ "Народна українська академія" з 1995 р. й містить нариси "Видатні педагоги вищої школи міста Харкова" (1998) й чотири томи "Учитель, перед іменем твоїм...", що почали виходити з 1999 р. й розповідають про кращих учителів Харківщини 2-ї пол. ХХ ст.

Завтрашній день планети визначить не рівень розвитку промисловості або сільського господарства, не окремі досягнення в галузі науки й техніки, а рівень інтелекту людей. Інтелект формується вищою школою, а лідером у ВНЗ завжди є ректор. Звідси - відповідальність ректора за якість і результати роботи очолюваного ним колективу, за оптимальне розв'язання проблем, що все більше ускладнюються.

Самі ректори до найбільш актуальних питань вузівського життя початку ХХІ ст. відносять скорочення державного фінансування, неможливість підтримувати на належному рівні матеріальну базу, старіння наукових кадрів, загострення конкуренції, тиск ринку, а також масифікацію вищої освіти й багато інших принципових проблем.

Зараз виникла необхідність по-новому подивитися на весь двохсотлітній шлях розвитку освіти в найбільшому вузівському центрі країни. Життя висунуло безліч неоднозначних питань, розкрило "білі плями", породило суперечки щодо ролі окремих осіб в історії, а також подій, фактів, дат.

Автори книги про ректорів харківських ВНЗ аж ніяк не передбачали брати участь у дискусійних баталіях або нав'язувати свій погляд. Своє завдання вони вбачали насамперед у тому, щоби звернути увагу вузівської громадськості міста на необхідність відновлення послідовного ланцюга подій та імен, на поновлення діяльності музеїв історії ВНЗ і формування у вузівських колективах не тільки знання своєї історії, але й почуття пошани до людей, що її творили. 2003 р. було видано колективну працю "Невичерпне джерело духовності" (нариси про діяльність музеїв історії вищих навчальних закладів Харкова), що дозволило залучити співробітників цих музеїв до створення ректорських портретів.

На початок ХХІ ст. в Харкові функціонує 81 вищий навчальний заклад, серед яких 45 - першого й другого, а 36 - третього й четвертого рівнів акредитації. 10 вищих навчальних закладів мають статус національних, 15 перебувають на недержавному фінансуванні. У ВНЗ міста за 330 спеціальностями навчається понад 240 тис. студентів. Очолюють весь цей величезний інтелектуальний потенціал ректори, більшість із яких працюють на своїй посаді по 10, 20 і більше років.

Робота над книгою була складною, адже історія вищої освіти на Слобожанщині містить чимало драматичних і навіть трагічних сторінок: процес становлення освіти в ХІХ ст., украй суперечливі його оцінки з боку сучасників, діаметрально протилежні характеристики найвидатніших діячів (таких, наприклад, як В.Н.Каразін або Д.І.Багалій). Повною мірою випробувала на собі харківська вища школа всі перипетії першої російської революції, жовтневих подій 1917 р. й громадянської війни, а після цього - десятиліття реорганізацій і перетворень, що надовго загальмувало просування вперед.

Непоправної втрати зазнала вища школа в період репресій, коли знищувалася не тільки людина, але й будь-які згадки про неї. Звідси наявність "білих плям" у портретах ректорів 1930-х рр., заповнити які з кожним днем стає все складніше, оскільки покоління соратників, людей, що знали ректорів, що працювали поруч із ними, невблаганно відходить.

Велика Вітчизняна війна, окупація Харкова й евакуація більшості ВНЗ на схід - це ще одна важка сторінка в історії харківської вищої школи. Архіви або загублені, або знищені. Учасникам тих грізних подій було не до літописів. Багато очевидців не повернулися з фронту, для багатьох найголовнішим стало повоєнне відродження рідного міста, свого навчального закладу, тож багато що втрачено назавжди. Однак відновити історичну картину ми зобов'язані. Нинішньому поколінню треба поспішати, допоки ще є ті, хто може хоча б розповісти, поділитися своїми спогадами або особистими архівами. Новий етап розвитку - і нові втрати. Ідеться про емігрантські хвилі 60-х, 70-х, 80-х, 90-х рр. минулого століття. Вони так боляче вдарили по професорсько-викладацькому складу вищої школи, по вузівській науці! І знову все лягло на плечі ректорів, які продовжували вірою й правдою служити своїй справі, тому що

знали: вищий навчальний заклад - це майбутнє, це завтрашній день країни. І ось що показово: виїжджали в далеке й у близьке зарубіжжя сивочолі академіки і юні кандидати наук, виїжджали від мізерної зарплати й неможливості займатися улюбленою справою, але жоден харківський ректор за ці роки не покинув свій пост, не здав своїх позицій і не зрадив своїх студентів. Система освіти в умовах кризи 80-х - 90-х рр. вистояла завдяки цим людям, їхній самовідданості й вірності обов'язку. Так було на всіх етапах розвитку харківської вищої школи, яка, незважаючи на всі перипетії, рік від року зростала, розвивалася й міцніла.

Ось чому нашим обов'язком є розповісти про кожного з ректорів, дати не просто біографічну довідку, а нарис про ректора як про людину, відзначену найбільшою честю - очолити вищий навчальний заклад саме в Харкові - студентській столиці України.

Звичайно, удалося далеко не все, що було задумано. Ми раді з того, що вдалося відновити хронологічну послідовність перебування людей на посаді ректора харківських ВНЗ. Подеколи це не вимагало великих зусиль (у Харківському національному університеті ім. В.Н.Каразіна, наприклад, такий літопис ведеться практично протягом усіх 200 років його існування), а десь цю роботу довелось починати з нуля, але сьогодні вже відновлено імена, прізвища й роки ректорства всіх.

Окремі портрети вийшли досить повними, багатобарвними, яскравими (у першу чергу там, де ще живі ці люди, їхні найближчі родичі й соратники, де збереглися вузівські архіви). У деяких випадках автори були змушені обмежитися дуже скупими рядками архівних даних, спогадів, та навіть словесними описами зовнішності для створення портрета на комп'ютері.

Роботу жодною мірою не можна вважати завершеною, але початок зроблено. У кожному ВНЗ проведено величезну пошукову роботу. Нею займалися викладачі, студенти, співробітники вузівських музеїв і, звичайно ж, самі ректори. Ініціаторами й координаторами цієї роботи стали викладачі й співробітники Харківського гуманітарного університету "Народна українська академія". Пошуки здійснювалися в архівах і бібліотеках Києва, Москви, Львова, Варшави, дуже допомогли Харківський обласний архів і архів СБУ, Комісія з відновлення пам'яті про репресованих при Харківській облдержадміністрації та багато інших закладів і організацій. Удалося скласти 329 портретів наших видатних земляків, але щодо десяти ректорів дати якісь відомості поки що неможливо.

Ми віримо в те, що, нехай крихтами, але відомості про цих визначних людей поповнюватимуться. Ті, хто прийдуть після нас, доповнять золоті сторінки нарисів про тих, хто самовіддано служив найшляхетнішій справі - справі освіти.